

Anna Lísu Guðmundsdóttir
Margrét Björk Magnúsdóttir

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags á Stórahnjúk Úlfarsfelli

Reykjavík 2018

Borgarsögusafn Reykjavíkur
Skýrsla nr. 194

Unnið að beiðni Minjastofnunar Íslands.

Skýrslur Borgarsögusafns Reykjavíkur.

Ábyrgðarmaður: María Karen Sigurðardóttir, deildarstjóri minjavörslu og rannsókna,
Borgarsögusafni Reykjavíkur.

© Borgarsögusafn Reykjavíkur

Anna Lía Guðmundsdóttir, Margrét Björk Magnúsdóttir.

Mynd á forsiðu: Stórihnjúkur á Úlfarsfelli 2018, horft í norðaustur.

Borgarsögusafn Reykjavíkur

Skýrsla nr. 194

Reykjavík 2018

Öll réttindi áskilin.

Efnisyfirlit

Formáli	2
1. Inngangur	3
2. Almennt um verndun menningarminja	4
3. Tilgangur og aðferðafræði skráningar fornleifa	6
4. Úlfarsá söguágrip	7
5. Skrá yfir fornleifar og yngri minjar	11
6. Niðurstöður og varðveislumat	16
7. Heimildir	17

Formáli

Hér á eftir fer rannsókn og skrá yfir fornleifar og yngri minjar á deiliskipulagssvæði á hærri koll Úlfarsfells, *Stórahnjúk*. Deiliskipulagssvæðið er innan lóðar sem liggur frá Úlfarsfellsvegi í norður að sveitarfélagsmörkum við Mosfellsbæ efst á Úlfarsfelli. Lóðin er í eigu Reykjavíkurborgar og hefur landnúmerið 173282. Vestan við er lóð með landnúmerið 123800 og austan við er lóð með landnúmerið 123805 (sjá mynd 1). Rannsóknin er unnin að beiðni Minjastofnunar Íslands vegna fyrirhugaðra framkvæmda við fjarskiptastöð Fjarskipta hf.

Ákvæði um skráningu menningarminja er að finna í **lögum um menningarminjar nr. 80/2012** sem tóku gildi 1. janúar 2013. Fjallað er um skráningu vegna skipulags í 16. gr. þar sem segir að skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skuli fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi og að skráning skuli „**ætíð fara fram á vettvangi**“ áður en deiliskipulag er afgreitt.¹ Samkvæmt lögnum eru allar fornleifar, hús og mannvirki sem eru 100 ára og eldri friðuð.²

Borgarsögusafn Reykjavíkur, áður Minjasafn Reykjavíkur, hefur um árábil gert fornleifaskráningar en fornleifaskráning er „[F]orsenda þess að geta verndað fornleifar og koma í veg fyrir að framkvæmdaaðilar brjóti óafvitandi lög með því að skemma fornleifar er að hafa vitneskju um tilvist og staðsetningu fornleifanna“.³ Fornleifaskráning felur í sér skráningu fornleifa eftir heimildum og yfirborðskönnun en minjar geta einnig leynst undir yfirborði. Þegar fornleifaskráning er unnin fyrir hefðbundið deiliskipulag eru gerðar auknar kröfur „um uppmælingu minja og ítarlegri leit að fornleifum á framkvæmdarsvæðum“.⁴

2018,

María Karen Sigurðardóttir,
deildarstjóri minjavörslu og rannsókna,
Borgarsögusafni Reykjavíkur

¹ Lög um menningarminjar - nr. 80 - 29. júní 2012. Tóku gildi 1. janúar 2013.

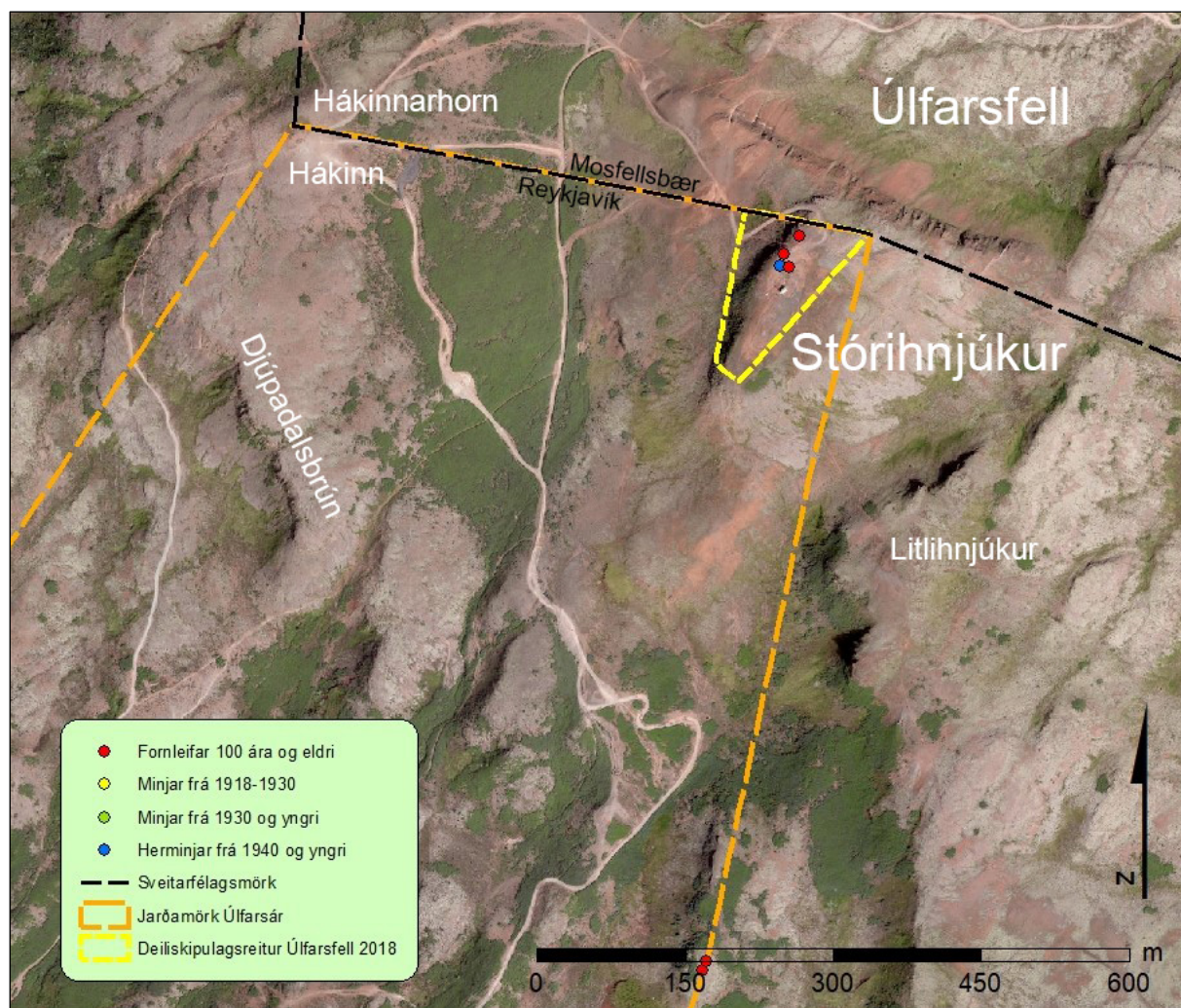
² Lög um menningarminjar - nr. 80 - 29. júní 2012, 1. kafli, 3. gr. og 7. kafli, 29. gr.

³ Vefur Minjastofnunar Íslands. Vefslóð: <http://www.minjastofnun.is/> → Minjar → Skráning fornleifa. Sótt 2018.

⁴ Skráningarstaðlar fornleifa, bls. 2. Minjastofnun Íslands 2013. Vefur Minjastofnunar Íslands. Vefslóð: <http://www.minjastofnun.is/> → Minjar → Skráning fornleifa → Skráningarstaðlar. Sótt 2018.

1. Inngangur

Í þessari skýrslu er greint frá minjum á deiliskipulagssvæði á toppi Úlfarsfells, *Stórahnjúk*, samkvæmt tillögu að deiliskipulagi fyrir Úlfarsfell. Litið er á staðinn sem framtíðarstað fyrir fjarskiptastöð sem þjóna á öllu höfuðborgarsvæðinu. Þar er fyrirhugað að reisa um 50 m hátt fjarskiptamastur og 35-80 m² tækniskýli með útsýnispalli ofaná sem hylja á skýlið. Deiliskipulagssvæðið er 1,3 ha innan lóðar í eigu Reykjavíkurborgar, sem hefur landnúmerið 173282, og liggur að sveitarfélagsmörkum við Mosfellsbæ að norðan, að vestan að lóð með landnúmerið 123800, að austan að lóð með landnúmerið 123805.⁵ Á mynd 1. má sjá afmörkun svæðisins og örnefni.

Mynd 1. Á kortinu má sjá hátind Úlfarsfells, afmörkun deiliskipulagssvæðis (gul brotalína), sveitarfélagsmörk við Mosfellsbæ (svört brotalína), fornleifar (punktar) og örnefni.

Á svæðinu er fyrir tækjaskýli sem gefið var leyfi fyrir 2012 ásamt tveimur tréstaum með loftnetum til fjarskiptareksturs á afgirtu svæði, sjá mynd 2. Suðvestan við girðinguna er spennir og norðan við er stöpull með mælipunkti, fastmerki, sem hefur númerið 35/1008 í Borgarvefsjá.⁶

⁵ Fjarskiptastöð Úlfarsfelli. Skipulagslýsing vegna nýs deiliskipulags, 2017. Deiliskipulagstillaga fyrir Úlfarsfell, Deiliskipulagsupphráttur, 2018.

⁶ Borgarvefsjá. Vefslóð: <http://borgarvefsja.reykjavik.is/borgarvefsja/>

Mynd 2. Fjarskiptabúnaður sem er á svæðinu, tækjarými, tveir staurar með loftnetum og til hægri má sjá spennir, horft í suðvestur.

Minjar á deiliskipulagssvæðinu tilheyra jörðinni Úlfarsá (123799-258) og eru skráðar undir hana. Minjastofnun Íslands úthlutaði deiliskráningunni verkefnanúmerinu 1988 sem vísað er til í skýrslunni.

Vettvangsrannsókn gerðu Anna Lísu Guðmundsdóttir og Margrét Björk Magnúsdóttir í nóvember sl., skráðu, ljósmynduðu og mældu upp minjar með landmælingatæki og unnu úr gögnum. Ljósmyndir og kort í skýrslunni eru eftir þær nema annað sé tekið fram.

Fyrri rannsóknir sem varða Úlfarsá:

- Anna Lísu Guðmundsdóttir. (2017). *Fornleifaskráning Úlfarsárdals*. Skýrsla nr. 187. Reykjavík. Borgarsögusafn Reykjavíkur.
- Anna Lísu Guðmundsdóttir. (2008). *Fornleifaskráning vegna lagningar Hallsvegar – Úlfarsfellsvegar*. Skýrsla nr. 141. Reykjavík. Minjasafn Reykjavíkur.
- Agnes Stefánsdóttir o.fl. (2006). *Skráning fornleifa í Mosfellsbæ*. Skýrslur Þjóðminjasafns Íslands nr. 2006-2. Reykjavík. Þjóðminjasafn Íslands.
- Freya Sandarangi, James Stuart Taylor, Oddgeir Hansson og Magnús Á. Sigurgeirsson. (2005). *Fornleifakönnun í landi Úlfarsár*. Skýrsla FS289-05231. Reykjavík. Fornleifastofnun Íslands.
- Bjarni F. Einarsson. (1995). *Fornleifaskrá Reykjavíkur 1995*. Skýrsla nr. 46. Reykjavík. Árbæjarsafn.

Skráðar voru fjórir minjastaðir á úttekarsvæðinu.

2. Almennt um verndun menningarminja

Samkvæmt lögum um menningarminjar nr. 80/2012 fer mennta- og menningarmálaráðherra með yfirstjórn verndunar og vörslu menningarminja í landinu. Tilgangur laganna er að stuðla að verndun menningarminja og tryggja að íslenskum menningararfi verði skilað óspilltum til komandi kynslóða. Lögin eiga jafnframt að tryggja eftir föngum varðveislu menningarminja í eigin umhverfi.

Minjastofnun Íslands, sem er ríkisstofnun undir yfirstjórn ráðherra, annast framkvæmd laganna. Samkvæmt 16. gr. laganna skal skrá fornleifar, hús og mannvirki áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi.⁷

Menningarminjar teljast ummerki um sögu þjóðarinnar, svo sem fornminjar, menningar- og búsetulandslag, kirkjugripir og minningarmörk, hús og önnur mannvirki, skip og bátar, samgöngutæki, listmunir og nytjahlutir, svo og myndir og aðrar heimildir um menningarsögu þjóðarinnar. Lögin taka einnig til staða sem tengjast menningarsögu.

Um friðun og friðlýsingu er fjallað í 5. gr. laganna:

Friðun felur í sér sjálfkrafa verndun fornminja, húsa og mannvirkja á grundvelli aldurs þeirra, samkvæmt nánari fyrirmælum laga þessara. ... Friðlýsing fornleifa, húsa og mannvirkja getur falið í sér kvöð sem þinglýst er á fasteign og hefur þann tilgang að tryggja sem best varðveislu menningarminja.

Friðlýsing er síðan nánar útfærð í 18. gr. laganna en samkvæmt þeim skal Minjastofnun Íslands hafa samráð við skipulagsyfirvöld þess landsvæðis sem menningarminjar tilheyra þegar fjallað er um friðlýsingu þeirra.

Friðlýsa má fornleifar, skip og báta, svo og hús og mannvirki eða hluta þeirra, sem hafa menningarsögulegt, vísindalegt eða listrænt gildi. Friðlýsing getur náð til nánasta umhverfis hins friðlýsta minjastaðar, húss eða mannvirkis. Friðlýsa má samfelld svæði þar sem fleiri en einn minjastaður teljast hafa sérstakt menningarsögulegt gildi. Einnig má friðlýsa samstæður húsa sem hafa sama gildi og að framan greinir og gilda þá reglur friðlýsingar um hvert einstakt þeirra.

Samkvæmt lögum eru allar fornleifar friðhelgar og verndaðar gegn hvers kyns raski. Í 21. gr. laganna segir:

Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Þetta á við um allar fornleifar, kunnar sem ókunnar, samanber 24. grein:

Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn.

Fornminjar njóta friðunar nema annað sé ákveðið af Minjastofnun Íslands. Fornminjar eru annars vegar forngripir og hins vegar fornleifar. Fornleifar eru skilgreindar svo samkvæmt 3. gr. laganna:

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skruðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

⁷ Lög um menningarminjar 2012 - nr. 80 - 29. júní. Tóku gildi 1. janúar 2013.

- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Eitt markmið skráningar menningarminja; fornleifa, húsa og mannvirkja, er að koma í veg fyrir að þær verði fyrir raski eða skemmdum að nauðsynjalaus. Það er hagrur þeirra sem stýra framkvæmdum að til sé yfirlit yfir menningaminjar á tilteknum svæðum og það fæst með skráningu minjanna.

Fornleifaskráning minnkar líkur á því að óvænt finnist fornleifar á svæðinu sem nauðsynlega verður að rannsaka. Björgunaruppgröftur sem unninn er vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum er ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar. Fornleifaskráning sameinar því hagsmuni framkvæmdaraðila og fræðigreinarinnar. Almennt er æskilegast að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum, því að þeir sem standa fyrir meiriháttar framkvæmdum bera kostnað af fornleifarannsóknnum sem nauðsynlegar reynast þeirra vegna, samanber 28. grein:

Framkvæmdaraðili greiðir kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

3. Tilgangur og aðferðafræði skráningar fornleifa

Borgarsögusafn Reykjavíkur (áður Minjasafn Reykjavíkur) heldur rafrænar skrár yfir menningarminjar í Reykjavík, fornleifaskrá og húsaskrá. Fornleifaskrá Reykjavíkur var fyrst gefin út árið 1995 og þá voru um 200 minjastaðir skráðir. Stöðugt er unnið að endurskoðun hennar og nú (2018) eru um 3.400 minjastaðir skráðir. Fornleifaskráning er í raun skilyrði þess að hægt sé að vinna markvisst að varðveislu fornleifa.

Allar fornleifar eru skráðar í *Sarp* – menningarsögulegan gagnagrunn. Minjar eru skráðar eftir jörðum og þeirri jarðaskiptingu fylgt sem tíðkaðist um 1835-1845. Hver minjastaður fær þrískipt númer: í fyrsta lagi landsnúmer sem fasteignaskrár Þjóðskrár Íslands úthlutar, í öðru lagi jarðarnúmer sem fengið er úr Jarðatali J. Johnsen frá 1847 og í þriðja lagi númer fornleifar, hlaupandi tölu innan jarðar. Hér eru einungis notaðar tvær síðast nefndu (258-1).

Fornleifaskrá þessi er unnin eftir stöðlum Minjastofnunar Íslands í samræmi við ákvæði laga um menningarminjar nr. 80/2012. Minjastofnun úthlutar skráningaraðilum verkefnanúmeri og hefur þessi skráning hlotið númerið 1988, hér skammstafað MÍ- númer. Í skýrslunni fá allar fornleifarnar nafn jarðarinnar og tvö númer, annarsvegar verkefnanúmer Minjastofnunar og hlaupandi númer og hinsvegar tvær síðustu tölurnar í Sarpsnúmerinu innan sviga: **Úlfarsá 1988-1 (258-62)**.

Við skráningu fornleifa og annarra menningarminja er byrjað á að fara yfir ritheimildir og fyrri rannsóknir sem varða svæðið ásamt því að rýnt er í kort og loftmyndir sem vísað er til eftir því sem við á. Þessi skráning byggir að hluta til á eldri skráningum ásamt vettvangsrannsókn sem fólst í því að gengið var um viðkomandi svæði og minjar leitaðar uppi. Þar sem minjar eru sjáanlegar er staðháttum lýst, minjar mældar upp og ljósmyndaðar. Ef heimild er um mannvirki á tilteknum stað en minjar finnast ekki á yfirborði eru þær skráðar sem **heimild**, en á þeim stöðum eru líkur á því að minjar sé enn að finna í jörðu og geti komið í ljós við jarðrask. Þá er reynt að áætla hvaða hlutverk minjar hafa haft yfirleitt út frá staðsetningu og lagt mat á ástand þeirra.

Lagt var mat á hættu sem minjar á úttektarsvæðinu eru í, út frá þessari tilteknu framkvæmd. Hættumatið miðast yfirleitt við fjarlægð minja frá framkvæmdum þannig að eftir því sem minjar eru nær því meiri líkur eru á að þær verði fyrir hnjaski en minjar sem eru fjær. Minjarnar voru flokkaðar samkvæmt Skráningarstöðlum Minjastofnunar Íslands í þrjá flokka: Engin hætta, lítil hætta og mikil hætta.⁸

Við staðsetningu á minjum er gömlum kortum og loftmyndum varpað (þær strekktar) á hnitsettan grunn sem sóttur er í Landsupplýsingakerfi Reykjavíkurborgar (LUKR) og þar eru minjarnar hnitsettar í kerfinu ISN 93 sem punktar, ef minjarnar er sýnilegar á yfirborði eru þær mældar inn á vettvangi.⁹

Minjar eru flokkaðar eftir aldri, sjá töflu 1. Elstu minjarnar eru fornleifar í rauðum flokki og eru þær friðaðar. Yngri minjar eru merktar með gulum og grænum lit en herminjar eru flokkaðar sérstaklega og merktar bláum lit. Aldur er áætlaður út frá útliti og upplýsingum um sögu byggðar.

Tafla 1. Minjaflokkar

Flokkur	Tegundir minja	Litur flokks
1	Fornleifar, minjar 100 ára og eldri	Rauður
2	Minjar frá 1918-1930	Gulur
3	Minjar frá 1930 og yngri	Grænn
4	Herminjar frá 1940 og yngri	Blár

4. Úlfarsá söguágrip

Úlfarsá telst vera hluti af víðáttumiklu landnámi Ingólfs Arnarsonar en hann nam land milli Ölfusár og Hvalfjarðar fyrir utan Brynjudalsá.¹⁰ Svæðið sem jörðin Úlfarsá tilheyrir varð síðar land Þórðar skeggja Hrappssonar.¹¹ Samkvæmt heimildum hefur jörðin verið nefnd nokkrum nöfnum. Hún var nefnd Kálfakot fram til ársins 1925 þegar nafnið Úlfarsá var tekið upp.¹² Elsta heimild um jörðina er í jarðabók 1584 og þá undir nafninu Kálfastaðakot og taldist þá vera konungseign.¹³ Skömmu síðar er hún nefnd Kálfakot og þegar jarðabókin var gerð 1704 var jörðin, Kálfakot, þá konungseign með tveimur ábúendum.¹⁴ Þegar Jarðatal Johnsen var gert 1847 var jörðin bændaeygn með einum leiguliða.¹⁵ Þegar Stefán Þorvaldsson lýsti Mosfells- og Gufunessóknum 1855 talar hann um *Lágafellshamra* og segir hann Kálfakot sunnan undir *Lágafellshömrum*.¹⁶

Jörðin átti merki á móti Lambhaga að vestan, Lágafelli að norðan, Úlfarsfelli að austan og Reynisvatni að sunnan. Í landamerkjaskrá frá 1890 er lýst mörkum á móti Úlfmannsfelli og eitt af

⁸ Vefur Minjastofnunar Íslands. Vefslóð: <http://www.minjastofnun.is/> Velja: Fornminjar → Skráning fornleifa → Skráningarstaðlar → *Skráningarstaðlar fornleifa*, 2013.

⁹ Borgarvefsjá. Vefslóð: <http://borgarvefsja.is>

¹⁰ Guðni Jónsson, 1936-1940, Landnám Ingólfs, bls. 8.

¹¹ Guðni Jónsson, 1936-1940, Landnám Ingólfs, bls. 16.

¹² *Ábók Hins íslenska fornleifafélags*, 1954, bls. 71.

¹³ Ólafur Lárusson, 1936-1940, Árland, bls. 192-194.

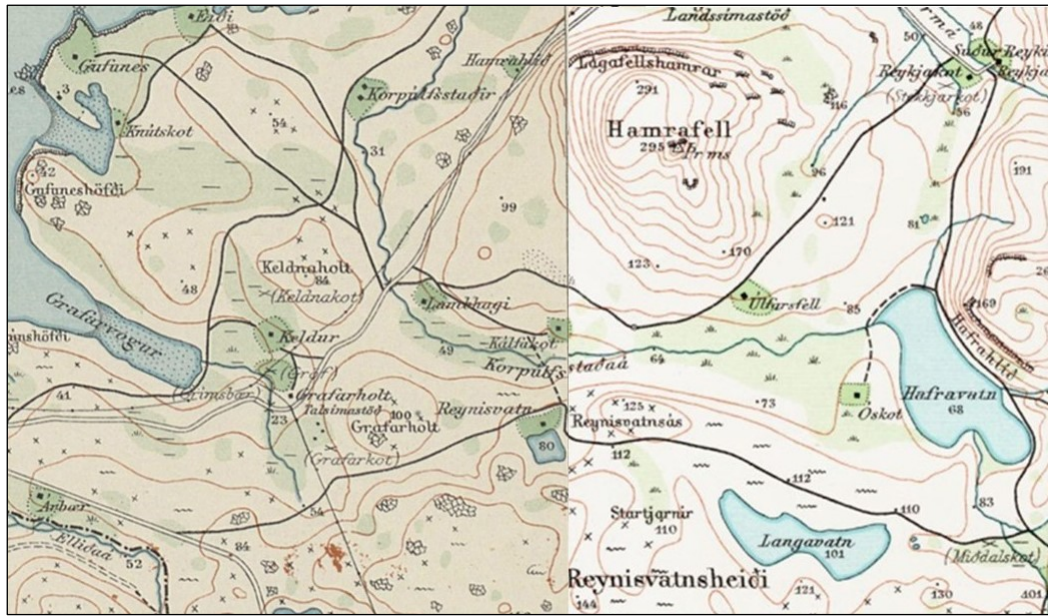
¹⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns III*, bls. 288.

¹⁵ Jarðatal Johnsen, 1847, bls. 96

¹⁶ Stefán Þorvaldsson, 2007, bls. 142, 154.

merkjum er þúfa norðaustan „á stóra Hnjúk norður á brún.“¹⁷ Í landamerkjalyýsingu nr. 13., frá 1919 um landamerki á móti Lágafelli skulu landamerki á milli jarðanna vera „úr há- Stórahnjúk“ beina sjónhendingu í Hákinna horn.¹⁸

Árið 1909 þegar Herforingjaráðskortið var gert af svæðinu (sjá mynd 3), er Úlfarsáin nefnd *Korpúlfsstaða* og Úlfarsfell *Hamrafell*. Frá Vesturlandsvegi, sem þá var orðinn vagnavegur liggja tveir vegir inn Úlfarsárdalinn að norðan, en við Lambhaga greinast þeir í tvær leiðir, önnur liggur upp að hryggnum sunnan við Leirtjörn að Úlfarsfelli og áfram að Reykjakoti og Syðri-Reykjum, en neðri leiðin liggur beint að Kálfakoti.

Mynd 3. Samsett kort frá 1909 sem sýnir staðsetningu bæja í Úlfarsárdal, slóða og vagnvegi. Á kortinu er Úlfarsfell nefnt Hamrafell og Úlfarsá Korpúlfsstaða.¹⁹

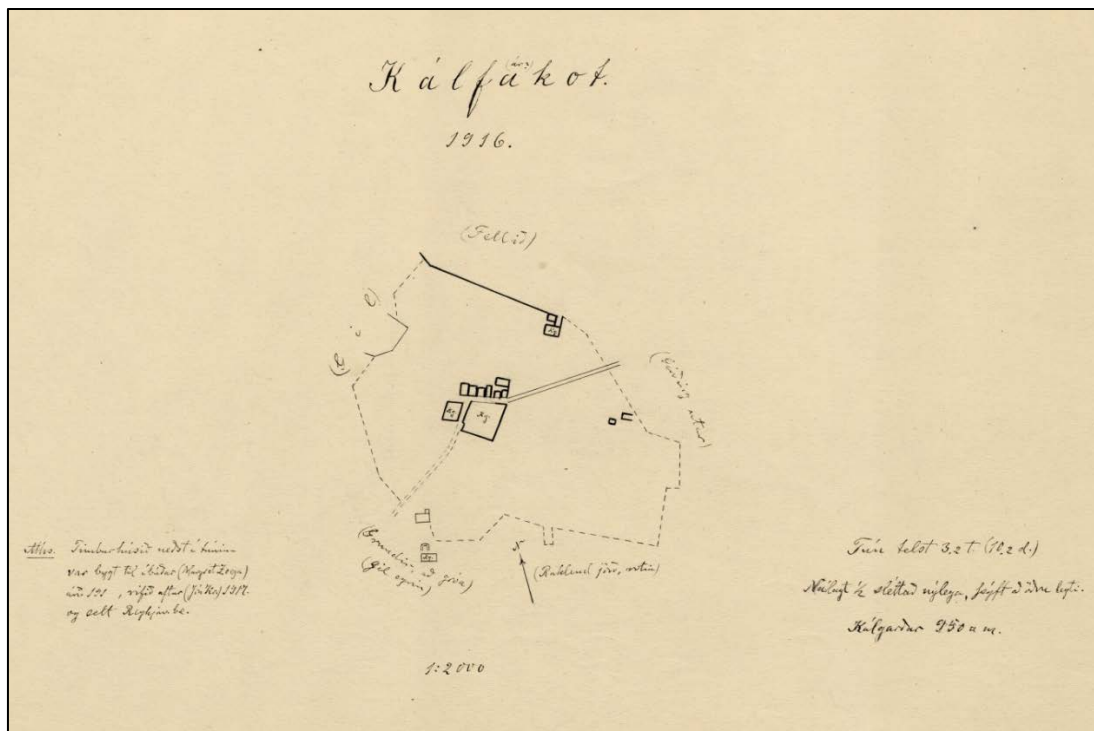
Túnakort var gert af jörðinni Kálfakoti árið 1916, af Vigfúsi Guðmundsyni frá Keldum, sjá mynd 4.²⁰ Aðalbærinn er á miðju kortinu undir „Fellinu“ og samanstendur hann af sjö húsum sem hafa verið torfhús með standpili og snúa þau suður. Lítið er sýnilegt á yfirborði á gamla bæjarstæðinu (258-5) en þar er nú ræktunarreitur (258-35). Suður af bænum neðst í túninu var lítið timburhús sem Margrét Zoëga lét reisa um 1915.

¹⁷ Þjóðskjalasafn Íslands. Vefslóð: <https://skjalasafn.is/>. Velja: Stafrænar heimildir → Jarðir → Landamerkjabækur → Skoða landamerkjabækur → Gullbringu- og Kjósarsýsla; Landamerkjabók og registur → (21) 0008r, bls. 15.

¹⁸ Þjóðskjalasafn Íslands. Vefslóð: <https://skjalasafn.is/>. Velja: Stafrænar heimildir → Jarðir → Landamerkjabækur → Skoða landamerkjabækur → Gullbringu- og Kjósarsýsla; Landamerkjabók og registur → (21) 0008r, bls. 15.

¹⁹ Íslandskort, Landsbókasafn Íslands – Háskólasafn. Dönsku herforingjaráðskortin: 27 NA. Reykjavík (1909) og 37 NV. Hengill – Mosfellsheiði (1909). Generalstabens topografiske Afdeling. Kaupmannahöfn 1909.

²⁰ Þí: Kálfakot. Túnakort 1916.

Mynd 4. Túnakort Kálfakots/ Úlfarsár frá árinu 1916, teiknað af Vigfúsi Guðmundssyni frá Keldum.²¹

Árið 1918 eignaðist Jón Kristjánsson prófessor í Reykjavík jörðina og lét rífa hús Margrétar og seldi það til Reykjavíkur.²²

Í Fasteignamatsbók Kjósarsýslu frá 1918 er jörðin nefnd Kálfá en svo innan sviga (=rkot) þannig að bæði nöfnin hafa verið þekkt á þeim tíma. Að auki hefur nafninu Úlfarsá verið bætt við fyrir aftan og er það líklega gert árið 1930, þegar athugasemdum var bætt inn í bókina. Árið 1918 er engin áhöfn á jörðinni um veturinn en talið að hún fóðri þrjár kýr og einn vetrung, þrjú hross og 100 fjár.²³

Bærinn var fluttur um 1916 niður fyrir brekkuna þar sem síðar var steipt hús á Úlfarsá²⁴ og þar sem Margrét Zoëga hafði byggt sitt hús áður. Jörðin var síðan auglýst til sölu í desember 1918 metin á 12,2 hr. að dýrleika og átti að seljast hvort sem var með eða án áhafnar. Þá virðist ekki hafa fundist kaupandi því jörðin var boðin upp 8. maí árið eftir.²⁵

Jón Guðnason og Jóna Þorbjarnardóttir bjuggu á Úlfarsá frá 1927-1944 og byggðu þau upp jörðina. Árið 1930 var búið að byggja tvö íbúðarhús annað úr timbri en hitt steipt, auk steiptar hlöðu og fjóss. Vatnleiðsla lá heim að bænum og búið að stækka túnin frá fyrra mati. Fjárhús var á jörðinni auk þess sem búið var að ryðja bílfæra braut að bæjarstæðinu.²⁶ Úlfarsá var í ábúð til ársins 1953.

Á árunum 1948-50 fékk Atvinnudeild Háskólans að gera ræktunartilraunir á Úlfarsá og var dr. Áskell Löve þar fremstur í flokki með ræktun, t.d. á jarðarberjum og eplatrjám ásamt 97 afbrigðum af kartöflum.²⁷

Upp úr 1950 var farið að huga að byggingu fyrir drykkjumannahæli í nágrenni Reykjavíkur og árið 1979 var Gæsluvistarsjóður orðinn eigandi Úlfarsár. Jörðin var þá nýtt sem útibú frá Kleppsspítala og

²¹ Þjóðskjalasafn Íslands. Túnakort: Kálfakot 1916.

²² Þjóðskjalasafn Íslands. Túnakort: Kálfakot 1916. Á kortinu er athugasemd frá 1917.

²³ Þjóðskjalasafn Íslands. Fasteignamatsbók Kjósarsýslu 1919 með athugasemdum frá 1930, bls. 102.

²⁴ Þjóðskjalasafn Íslands. Fasteignamatsbók Kjósarsýslu 1918, með athugasemdum frá 1930, bls. 102.

²⁵ Morgunblaðið, 1919, bls. 2.

²⁶ Þjóðskjalasafn Íslands. Fasteignamatsbók Kjósarsýslu 1918, með athugasemdum frá 1930, bls. 102.

²⁷ Tíminn, 27. maí 1948, bls. 1.

var drykkjumannahæli þar til ársins 1962. Gestur Björnsson forráðamaður vistheimilisins var skráður fyrir nokkrum skepnum á jörðinni 1980.²⁸

Jörðin tilheyrði Mosfellssveit til ársins 2001, þegar sveitafélagsmörkum var breytt.²⁹ Uppbygging íbúðahverfis innan jarðamarka Úlfarsár hófst í kjölfar samþykktar deiliskipulags fyrir Úlfarsárdal árið 2006.³⁰ Ýtarlegri sögu jarðarinnar má nálgast meðal annars í skýrslu safnsins nr. 187. *Fornleifaskráning Úlfarsárdals*.³¹

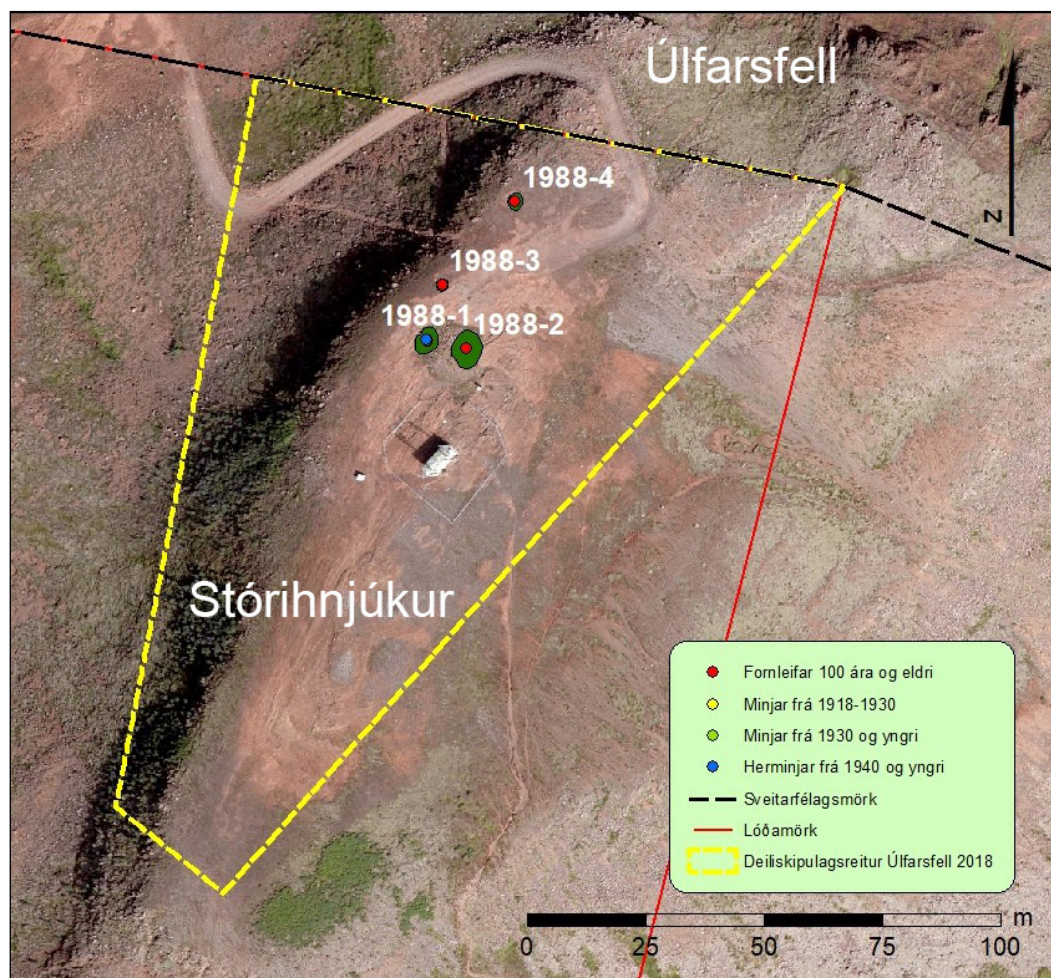
²⁸ *Jarðaskrár 1958-1979*. Landnám ríkisins hefur tekið saman eftir forða gæsluskýrslum og skýrslum hreppstjóra um jarðir í ábúð og eyði. Óprentað.

²⁹ *Morgunblaðið*, 2. mars 2001, bls. 18.

³⁰ *Skipulagssjá*. Aðalskipulag Reykjavíkur 2010-2030. Vefslóð: <http://borgarvefsja.reykjavik.is/skipulagssja/>

³¹ Anna Lís Guðmundsdóttir, 2017, *Fornleifaskráning Úlfarsárdals*.

5. Skrá yfir fornleifar og yngri minjar

Mynd 5. Minjar innan deiliskipulagsins sem er afmarkað með gulri brotalínu.³²

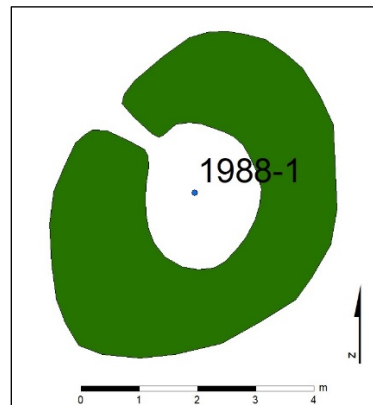
³² Landsupplýsingakerfi Reykjavíkur (LUKR): Lágflugsloftmynd 17/7 2018.

Úlfarsá 1988-1 (258-62)

Mí nr.	Safn nr.	Sérheiti	Hlutverk	Tegund	Aldur	Hnit X ISN93	Hnit Y ISN93	Leng m	Breidd m	Ástand	Horfin
1988-1	258-62		Herminjar	Byrgi	1940	368105	407740	6,4	4,5	Gott	Nei

Mynd 6. Byrgi (1988-1), horft í suðaustur. Fyrir ofan má sjá vörðu (1988-2) og hæðarpunkt.

Mynd 7. Teikning af byrgi (1988-1) eftir uppmælingu.

Staðhættir: Uppi á Úlfarsfelli á Stórahnjúk, er hringlaga grjóthlaðið byrgi líklega eftirlitsbyrgi gert af henum.

Lýsing: Byrgið er úr grjóti sem er um 20-30 cm á lengd og 10-15 cm á breidd. Hæð veggja er um 60-65 cm, op í norðvestur, aðeins er hrúnið í opinu en samt vel greinilegt. Byrgið er hlaðið norðvestan í lítinn grjóthól ofan á klöpp, lítill gróður er á svæðinu. Austur og uppaf um 3 m frá er varða (1988-2).

Hætta: Mikil hætta.

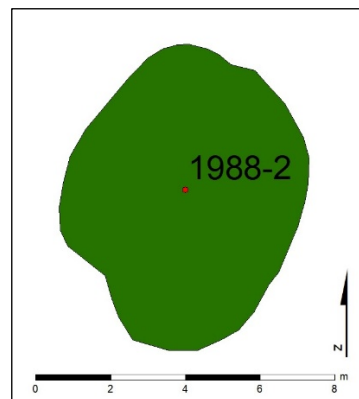
Hættumat: Framkvæmdir.

Úlfarsá 1988-2 (258-63)

Mí nr.	Safn nr.	Sérheiti	Hlutverk	Tegund	Aldur	Hnit X ISN93	Hnit Y ISN93	Leng m	Breidd m	Ástand	Horfin
1988-2	258-63		Landamerki	Varða	1890	368114	407738	7,5	6	Gott	Nei

Mynd 8. Varða (1988-2) á Stórahnjúk, horft í norður. Hægra megin við má sjá vörðu (1988-4) skammt frá og til vinstri vörðuleifar (1988-3).

Mynd 9. Teikning af (1988-2) eftir uppmælingu.

Staðhættir: Varða norðan í Stórahnjúk á Úlfarsfellstoppi um 17 m norðan við fjarskiptastöð. Varðan er á landamerkjum á milli Úlfarsfells og Lágafells samkvæmt landamerkjaskrá. Á svæðinu eru tvær aðrar vörður en ómögulegt er að vita hver þeirra sé sú sem á við samþykkt landamerki í landamerkjalyðingu Úlfmannsfells frá 1890 og landamerkjalyðingu milli jarðanna Lágafells og Kálfakots (Úlfarsár) frá 1919.³³

Lýsing: Varðan er stór og ekki vel upp hlaðin, heldur lítur hún úr eins og grjóti hafi verið hent í hana, mætti kalla þetta beinakerlingu. Um 3 m vestan og neðan við er grjóthlaðið byrgi (1988-1, 258-62).

Hætta: Mikil hætta.

Hættumat: Framkvæmdir.

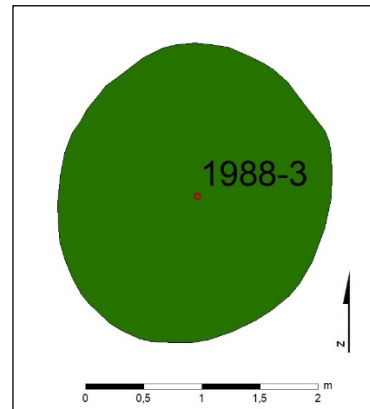
³³ Jarðavefur Þjóðskjalasafns Íslands. Vefslóð: <http://jardavefur.skjalasafn.is/>. Velja: Landamerkjabækur → Gullbringu- og Kjósarsýsla: Landamerkjabók og registur. Vesturland, 1885-1934, bls. (21) 0008r (15): Nr. 13., og bls. (149) 0072r (142): Nr. 95.

Úlfarsá 1988-3 (258-64)

Mí nr.	Safn nr.	Sérheiti	Hlutverk	Tegund	Aldur	Hnit X ISN93	Hnit Y ISN93	Leng m	Breidd m	Ástand	Horfin
1988-3	258-64		Landamerki	Varða	1890	368124	407770	2,5	2,5	Slæmt	Nei

Mynd 10. Minjar á Stórahnjúk örin vísar á vörðu (1988-4), horft í suðvestur.

Mynd 11. Teikning af vörðu (1988-3), eftir uppmælingu.

Staðhættir: Varðan er norðan í Stórahnjúk á Úlfarsfelli um 33 m norður af fjarskiptastöð. Varðan er á landamerkjum á milli Úlfarsfells og Lágafells samkvæmt landamerkjaskrá. Á svæðinu eru tvær aðrar vörður en ómögulegt er að vita hver þeirra sé sú sem á við samþykkt landamerki í landamerkjalýsingu Úlfmannsfells frá 1890 og landamerkjalýsingu milli jarðanna Lágafells og Kálfakots (Úlfarsár) frá 1919.³⁴

Lýsing: Varðan er nánast horfin en botnsteinarnir eru eftir.

Hætta: Mikil hætta.

Hættumat: Framkvæmdir.

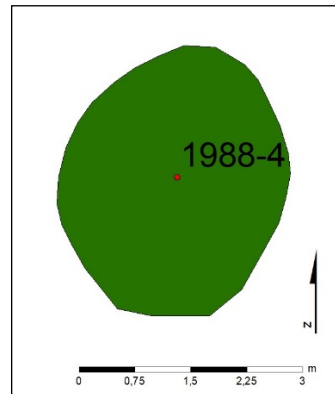
³⁴ Jarðavefur Þjóðskjalasafns Íslands. Vefslóð: <http://jardavefur.skjalasafn.is/> . Velja: Landamerkjabækur → Gullbringu- og Kjósarsýsla: Landamerkjabók og registur. Vesturland, 1885-1934, bls. (21) 0008r (15): Nr. 13., og bls. (149) 0072r (142): Nr. 95.

Úlfarsá 1988-4 (258-65)

Mí nr.	Safn nr.	Sérheiti	Hlutverk	Tegund	Aldur	Hnit X ISN93	Hnit Y ISN93	Leng m	Breidd m	Ástand	Horfin
1988-4	258-65		Landamerki	Varða	1890	368124	407770	3,5	3,5	Gott	Nei

Mynd 12. Varða (1988-4) á Stórahnjúk, horft í suðaustur.

Mynd 13. Teikning af vörðu (1988-4) eftir uppmælingu.

Staðhættir: Varðan er norðan í Stórahnjúk á Úlfarsfelli, um 52 m fyrir norðan fjarskiptastöð. Varðan er á landamerkjum á milli Úlfarsfells og Lágafells samkvæmt landamerkjalyðingum. Á svæðinu eru tvær aðrar vörður en ómögulegt er að vita við hverja þeirra sé átt sem samþykkt landamerki í landamerkjalyðingu Úlfmannsfells frá 1890 og landamerkjalyðingu milli jarðanna Lágafells og Kálfakots (Úlfarsár) frá 1919.³⁵

Lýsing: Varðan er að mestu úr stóru grjóti 20 x 20 cm, en auk þess er búið að tína í hana smágrýti. Stálhólkur með skrúfuðu loki, merktur Skátafélaginu Mosverjum, er festur við vörðuna með keðju. Í hólknunum er gestabók.

Hætta: Mikil hætta.

Hættumat: Framkvæmdir.

³⁵ Jarðavefur Þjóðskjalasafns Íslands. Vefslóð: <http://jardavefur.skjalasafn.is/> . Velja: Landamerkjabækur → Gullbringu- og Kjósarsýsla: Landamerkjabók og registur. Vesturland, 1885-1934, bls. (21) 0008r (15): Nr. 13., og bls. (149) 0072r (142): Nr. 95.

6. Niðurstöður og varðveislumat

Á deiliskipulagssvæðinu, eru skráðir fjórir minjastaðir undir Úlfarsá. Minjar voru flokkaðar eftir aldri sem var áætlaður útfrá útliti og heimildum sem vísað er til þar sem við á. Þrjár minjar teljast til aldursfriðaðra fornleifa en einar til herminja, sjá töflu 2.

Tafla 2. Aldursflokkun minja.

Flokkur	Tegund minja	Litur flokks	Fjöldi
1	Fornleifar 100 ára og eldri	Rauður	3
2	Minjar frá 1918-1930	Gulur	
3	Minjar frá 1930 og yngri	Grænn	
4	Herminjar frá 1940 og yngri	Blár	1
		Samtals	4

Lagt er til að ekki verði hróflað við þessu minjum og þær girtar af á meðan á framkvæmdum stendur vegna nálægðar við framkvæmdasvæði.

Þó svo að fornleifaskráning hafi farið fram er það engin trygging fyrir því að ekki séu áður óþekktar fornleifar á framkvæmdarsvæðinu. Komi þær í ljós ber að að tilkynna það til Minjastofnunar Íslands.

Í töflu 3 hér á eftir eru settar fram helstu upplýsingar sem varða minjarnar.

Tafla 3. Úlfarsá 1988 (258) Minjastaðir á deiliskipulagssvæðinu

Mí nr.	Safn nr.	Sérheiti	Hlutverk	Tegund	Aldur	Hnit X ISN93	Hnit Y ISN93	Leng m	Breidd m	Ástand	Horfin
1988-1	258-62		Herminjar	Byrgi	1940	368105	407740	6,4	4,5	Gott	Nei
1988-2	258-63		Landamerki	Varða	1890	368114	407738	7,5	6	Gott	Nei
1988-3	258-64		Landamerki	Varða	1890	368124	407770	2,5	2,5	Slæmt	Nei
1988-4	258-65		Landamerki	Varða	1890	368124	407770	3,5	3,5	Gott	Nei

7. Heimildir

Prentaðar heimildir

- Anna Lís Guðmundsdóttir. (2017). *Fornleifaskráning Úlfarsárdals*. Skýrsla nr. 187. Borgarsögusafn Reykjavíkur.
- Árbók hins íslenska fornleifafélags. (1954). Skrá um breytingar á bæjarnöfnum, sem örnefnanefnd hefur samþykkt, 53. árg., bls. 70-72.
- Guðni Jónsson. (1936-1940). Landnám Ingólfs. *Landnám Ingólfs. Safn til sögu þess* II. Ýmsar ritgerðir. Reykjavík. Félagið Ingólfur gaf úr. bls. 1-20.
- Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. (1923-1924). Þriðja bindi. Kaupmannahöfn. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn.
- Lög um menningarminjar - nr. 80 - 29. júní 2012. Tóku gildi 1. janúar 2013.
- Morgunblaðið*. (9. maí, 1919). Uppboðslýsing. Reykjavík. Árvakur.
- Morgunblaðið*. (2. mars 2001). Mosfellsbær og Reykjavíkurborg semja um breytt staðarmörk. Reykjavík. Árvakur.
- Ólafur Lárusson. (1936-1940). Árland. *Landnám Ingólfs. Ýmsar ritgerðir*. Reykjavík. Félagið Ingólfur gaf út.
- Stefán Þorvaldsson. (2007). Lýsing Mosfells- og Gufunessókna [1855]. *Gullbringu- og Kjósarsýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1855*. Guðlaugur R. Guðmundsson og Svavar Sigmundsson sáu um útgáfuna. Reykjavík. Sögufélagið.
- Tíminn*. (27. maí 1948). Gerðar tilraunir með ræktun sænskra jarðaberja í sumar. Reykjavík. Framsóknarflokkurinn.

Rafrænar heimildir / Vefsíður

- Borgarvefsjá. Vefslóð: <http://borgarvefsja.reykjavik.is/borgarvefsja/>
- Deiliskipulagstillaga fyrir Úlfarsfell*. Deiliskipulagsuppdráttur. (07.09.2018). Arkís arkitektar. Sótt af: <https://reykjavik.is/> → Þjónusta → skipulag í kynningu → Úlfarsfell.
- Fjarskiptastöð Úlfarsfelli. Skipulagslýsing vegna nýs deiliskipulags*. (nóvember 2017). Verkfræðistofa Bjarna Viðarssonar. Fjarskipti hf. Sótt af: <https://reykjavik.is/> → Þjónusta → skipulag í kynningu → Úlfarsfell.
- Íslandskort, Landsbókasafn Íslands – Háskólasafn. *Dönsku herforingjaráðskortin*: Sótt af: <https://islandskort.is/is/category/list/29>
- Jarðavefur Þjóðskjalasafns Íslands*. Vefslóð: <http://jardavefur.skjalasafn.is/> . Velja: Landamerkjabækur → Gullbringu- og Kjósarsýsla: Landamerkjabók og registur. Vesturland, 1885, 1934
- Jarðavefur Þjóðskjalasafns Íslands*. Vefslóð: <http://jardavefur.skjalasafn.is/>
- Landupplýsingakerfi Reykjavíkur (LUKR). Vefur: Borgarvefsjá. Vefslóð: <http://borgarvefsja.reykjavik.is/borgarvefsja/> .
- Skipulagssjá. Aðalskipulag Reykjavíkur 2010-2030. Vefslóð: <http://borgarvefsja.reykjavik.is/skipulagssja/>
- Vefur Minjastofnunar Íslands. Vefslóð: <http://www.minjastofnun.is/>
- Þjóðskjalasafn Íslands. Túnakort: *Kálfakot 1916*. Sótt af: <https://skjalasafn.is/>
- Þjóðskjalasafn Íslands. *Fasteignamálsbók Kjósarsýslu 1918*. Sótt af: <https://skjalasafn.is/>

Skýrslur Borgarsögusafns Reykjavíkur

- 160 Anna Lís Guðmundsdóttir og Sverrir Snævar Jónsson: *Fornleifaskráning og jarðsjármælingar í miðbæ Reykjavíkur*. Rvk. 2012.
- 161 Helga Maureen Gylfadóttir, Anna Lís Guðmundsdóttir og Guðný Gerður Gunnarsdóttir: *Vatnsmyri, Seljamýri, Öskjuhlíð. Byggðakönnun. Fornleifaskrá og húsakönnun*. Rvk. 2013.
- 162 Anna Lís Guðmundsdóttir, Helga Maureen Gylfadóttir, Gunnþóra Guðmundsdóttir, María Gísladóttir, Sigurlaugur Ingólfsson og Guðný Gerður Gunnarsdóttir: *Byggðakönnun. Borgarhluti 4 – Laugardalur*. Rvk. 2013.
- 163 Drífa Kristín Þrastardóttir, Anna Lís Guðmundsdóttir, Helga Maureen Gylfadóttir, Gunnþóra Guðmundsdóttir, María Gísladóttir og Guðný Gerður Gunnarsdóttir: *Byggðakönnun. Borgarhluti 3 – Hlíðar*. Rvk. 2013.
- 164 Drífa Kristín Þrastardóttir, Anna Lís Guðmundsdóttir, Gunnþóra Guðmundsdóttir, María Gísladóttir, Helga Maureen Gylfadóttir og Guðný Gerður Gunnarsdóttir: *Byggðakönnun. Borgarhluti 5 – Háaleiti*. Rvk. 2014.
- 165 Bragi Bergsson: *Almenningsgarðar í Reykjavík*. Rvk. 2014.
- 166 Drífa Kristín Þrastardóttir, Margrét Björk Magnúsdóttir og Anna Lís Guðmundsdóttir: *Arnarholt á Kjalarnesi. Byggðakönnun. Fornleifaskrá og húsakönnun*. Rvk. 2014.
- 167 Anna Lís Guðmundsdóttir, Drífa Kristín Þrastardóttir og Margrét Björk Magnúsdóttir: *Vallá á Kjalarnesi. Byggðakönnun. Fornleifaskrá og húsakönnun*. Rvk. 2014.
- 168 Margrét Björk Magnúsdóttir: *Framkvæmdareftirlit á bæjarstæði Breiðholts*. Rvk. 2014.
- 169 Anna Lís Guðmundsdóttir: *Fornleifaskráning Stórasels*. Rvk. 2014.
- 170 Anna Lís Guðmundsdóttir og Drífa Kristín Þrastardóttir: *Skrauthólar á Kjalarnesi. Byggðakönnun. Fornleifaskrá og húsakönnun*. Rvk. 2015.
- 171 Drífa Kristín Þrastardóttir, Anna María Bogadóttir, Anna Lís Guðmundsdóttir: *Vogabyggð. Svæði 1-3. Byggðakönnun. Fornleifaskrá og húsakönnun*. Rvk. 2015.
- 172 Margrét Björk Magnúsdóttir, Anna Lís Guðmundsdóttir: *Framkvæmdareftirlit vegna viðhalds á Árbæ 2015*. Rvk. 2015.
- 173 Anna Lís Guðmundsdóttir, Anna María Bogadóttir: *Kirkjusandur. Borgartún 41 og Kirkjusandur 2. Byggðakönnun. Fornleifaskrá og húsakönnun*. Rvk. 2016.
- 174 Anna Lís Guðmundsdóttir: *Kirkjugarður í landi Lambhaga við Úlfarsfell. Fornleifaskráning*. Rvk. 2016.
- 175 María Gísladóttir: *Húsakönnun. Kennaraháskólareitur*. Rvk. 2016.
- 176 Drífa Kristín Þrastardóttir: *Húsakönnun. Keilugrandi, Boðagrandi, Fjörugrandi*. Rvk. 2016.
- 177 Anna Lís Guðmundsdóttir: *Fornleifaskráning. Grundarstígsreitur*. Rvk. 2016.
- 178 Anna Lís Guðmundsdóttir: *Hafnarstræti frá Pósthússtræti að Tryggvagötu. Fornleifaskráning*. Rvk. 2017.
- 179 Sólrún Inga Traustadóttir og Anna Lís Guðmundsdóttir: *Fornar rætur Árbæjar. Fornleifarannsókn. Áfangaskýrsla 2016*. Rvk. 2017.
- 180 Anna Lís Guðmundsdóttir: *Hof 1. Landnúmer 125848. Fornleifaskráning*. Rvk. 2017.
- 181 María Gísladóttir: *Húsakönnun. Borgartún 34-36*. Rvk. 2017.
- 182 Drífa Kristín Þrastardóttir og Anna Lís Guðmundsdóttir: *Ellidáárdalur. Svæðið norðan Stekkjarbakka. Fornleifaskrá og húsakönnun*. Rvk. 2017.
- 183 Drífa Kristín Þrastardóttir, Anna Lís Guðmundsdóttir og María Gísladóttir: *Byggðakönnun. Borgarhluti 7 – Árbær*. Rvk. 2017.
- 184 María Gísladóttir: *Húsakönnun. Heklureitir. Bolholt, Brautarholt, Laugavegur, Nóatún, Skipholt*. Rvk. 2017.
- 185 Anna María Bogadóttir og Anna Lís Guðmundsdóttir: *Skeifan. Fornleifaskrá og húsakönnun*. Rvk. 2017.
- 186 Anna Lís Guðmundsdóttir og Drífa Kristín Þrastardóttir: *Eldri byggð á lóð Stjórnarráðsins*. Rvk. 2017.
- 187 Anna Lís Guðmundsdóttir: *Fornleifaskráning Úlfarsárdals*. Rvk. 2017.
- 188 Anna Lís Guðmundsdóttir og Margrét Björk Magnúsdóttir: *Fornleifaskráning vegna deiliskipulags 1. áfanga við Gufunes*. Rvk. 2018.
- 189 Anna Lís Guðmundsdóttir og Margrét Björk Magnúsdóttir: *Fornleifaskráning vegna deiliskipulags Vesturlandsveggar frá Leirvogsa að Hvalfirði*. Rvk. 2018.
- 190 Sólrún Inga Traustadóttir: *Fornar rætur Árbæjar, fornleifarannsókn, áfangaskýrsla 2017*. Rvk. 2018.
- 191 Anna Lís Guðmundsdóttir og Margrét Björk Magnúsdóttir: *Fornleifaskráning á efnisvinnusvæði við Álfnesvík Þerneyjarsundi*. Rvk. 2018.
- 192 Anna Lís Guðmundsdóttir og Margrét Björk Magnúsdóttir: *Fornleifaskráning vegna athafnarsvæðis á Hólmsheiði*. Rvk. 2018.
- 193 Anna Sofía Kristjánsdóttir, Anna Lís Guðmundsdóttir og Margrét Björk Magnúsdóttir: *Köllunarklettur Þ47. Héðinsgata, Köllunarklettsvegur, Sundagarðar, Sæbraut*. Rvk. 2018.